

Jazyk stárnoucí, neduživý odumírající

Jan Dostal

Stačí se doopravdy zamyslet nad předmyšlenkovými schopnostmi řeči, a nutně v nás vyvstanou představy o tom, jakým zázračným způsobem musela kdysi, daleko v minulosti, krůček za krůčkem vznikat řeč. A také o tom, jak intenzivně museli tehdy, v oné nedohledně daleké minulosti, lidé prožívat gesto každé jednotlivé hlásky, jež se jim bezděčně rozezněla z úst. Možná, že sami s údivem pozorovali, jak těmito zvláštními zvuky, jež tvořit bylo výsadou právě jen jich, lidí, je možné napodobit zvuky, které doléhaly z přírody k jejich sluchu - bublání potoka, šelest suchého listí, když se jím plazil had, kvílení větru, štěkot lišky. Nejen to; gestem hlásek bylo dokonce možné naznačit i krásu těch věcí a bytostí, jež je obklopovaly - jemný půvab břízy, krabatě zkroucené větve dubu, majestát vysokých skal, hrozivě nakupená bouřková mračna, plachý skok srny, kroužení káněte. A také vlastní, nejniternější zážitky - touhu, strach, zklamání, stud, jásot, odpor. Člověk tak prožíval, jak v hláskách, jež se mu draly z úst, se rodí k jakési zvláštní, nové existenci i jeho okolí i jeho vlastní duše. A druhý člověk, který vnímal tyto zvuky, mohl v nich prožít další zázrak: že v jeho vlastním nitru se nenadále zjevovalo, co právě prožíval ten druhý. Díky té prapůvodní, spontánní mluvě si lidé začali rozumět, sice jen zárodečně, v náznaku, ale i to bylo cosi zázračného, souznění zážitků, neslýchaná možnost zjevovat sebe druhým a přijímat zjevení druhých.

To bylo dávno, nedomyslitelně dávno. Od té doby se zvolna, z věků do věků odvíjely vzrušující dějiny řeči. Jazyky různých krajů se začaly různit. Jak se lidské prožívání stávalo složitějším, rozrůstaly se jazyky ve stále složitější, neměnnější systémy. Bezděčné vyslovování zážitků ustupovalo mluvě, která už využívala pevných jazykových forem, slov přejímaných od minulých generací, gramatických zákonů. A přece doposud doznívaly ve slovech ony pradávne zážitky. Ještě lidé nepřestávali cítit, že slova vyjadřují přirozeným a přiměřeným způsobem tu nebo onu skutečnost, protože slyšeli, jak hlásky na ni výmluvně poukazovaly. Význam slov vyplýval z jejich akustické podoby. Jazyk ještě neztratil svůj svérázný život. Oddělení slov od pojmů, od jejich bezděčně prožívaného smyslu přicházelo teprve se zintelektualizovaným chápáním světa, tu a tam už ve starém Řecku, zřetelněji s pozdním středověkem a prudkým spádem v nové době. Viděli jsme, že dodnes zvuk mnoha slov sám o sobě poukazuje na věc, k níž se vztahuje (*hvězda, boule, stříbrný...*), a že začneme-li se blíže zabývat hláskovými gesty slov, můžeme objevovat nové a nové záblesky jejich osobité výraznosti, neomezené jejich ustáleným pojmovým obsahem.

Přesto platí, že jazyková tvořivost - schopnost vytvářet slova přímo ze zážitku - v zásadě pohasla. Něco málo z ní si ještě uchovali básníci; i oni jsou dnes ovšem vázáni daným slovním pokladem a danými mluvnickými zákony. Dokonce se takový básnický, to jest nikoli abstraktní, ale živý přístup k slovu, využívající jeho předmyšlenkových možností, objevuje tu a tam i v hotové řeči, zejména tehdy, je-li mluvní projev nesen emocemi. Připomeňme si namátkou: „*Nebud' bačkora!*“ „*Hrůza!*“ „*Ech co*“ „*Mluví, jako by měl knedlík v puse!*“ A do

hovorové řeči přešlo i leccos z básnického, to jest nikoli jen logického spojování slov, zejména tzv. *metonymie*: „*Snědl dva talíře polévky.*“ (Samozřejmě nesnědl talíře, nýbrž pouze jejich obsah, polévku; ale je to miniaturní příklad překonání abstrakce.)

Charakteristická jsou vžitá spojení typu: *ospalé počasí, veselý obrázek, zoufalá slátanina* (samozřejmě není samo počasí ospalé, nýbrž ponouká nás k ospalosti). Podobně užíváme výrazů *smutné časy, hladová večeře, přívětivá krajina* a mnoha příbuzných.

V poslední době se ujalo rčení: „*To je o něčem jiném*“ ve významu: „*To je něco jiného.*“ I v něm je ždibek poezie.

Také *metafory* najdeme hodně v běžné řeči: „*Ty jsi číslo!*“ „*Vždyť je to vůl!*“ „*On to je divný pavouk!*“

Vcelku je ovšem v současné mluvě velmi málo poetického, mnohem méně než před 100 lety (porovnejme dnešní mluvu s realistickými záběry hovorové mluvy třeba u Ignáta Herrmana!). Také příklady, které jsme uvedli, jsou prostě běžná rčení, pronášená skoro automaticky, bez citového zaujetí, bez jakékoli snahy o tvořivost.

Jazyk tedy v podstatě přece jenom zmrtněl, ustrnul.

* * *

Toto odumírání ovšem není úkaz, který by se byl objevil z ničeho nic až v novější době. Je to proces táhnoucí se po staletí, po tisíciletí.

Co všechno mělo v průběhu dějin vliv na to, že jazyky ztrácely původní životnost?

1) Především to byl vynález *písmo* a jeho postupné pronikání do života národů. Jakmile je mluvená řeč zachycena písmem, pozbývá samočinně řady svých vlastností. Nemění se sice strohý myšlenkový obsah textu, ale postižena je expresivní funkce, protože už neslyšíme důrazy obsažené v mluveném projevu, neslyšíme kolísající tempo textu, jeho hlasitost, a vůbec způsob přednesu. Částečně je v psaném záznamu potlačena i funkce apelativní. Nejsilněji je zatemněna funkce individuální, to jest dojem osobnosti toho, kdo mluví, daný především barvou hlasu. Písmo tak neodvratně ochuzuje jazykové projevy o část jejich životnosti.

2) Druhý stupeň odumírání nastal vynálezem *knihtisku* (před rokem 1450). I psaný text mohl ještě sloužit komunikaci dvou osob, vždyť rukopis má dokonce své osobité individuální schopnosti, tvary písma charakterizují určitou osobnost a přibližují nám ji (uvažme, jak různě na nás působí dopis psaný rukou a dopis psaný na stroji nebo počítačem!). U tištěné knihy, u novin si při četbě nejenom nevybavujeme bytost autora, ale jsme si také vědomi, že autor se při psaní neobracel na nás ani na nikoho jiného osobně, nýbrž na neurčité množství anonymních čtenářů. Tištěné slovo už nespojuje člověka s člověkem.

Zadívejme se na některý středověký rukopis - s oním podivuhodným grafickým rozvržením každé stránky, s umně vytvarovanými iniciálkami, navíc popřípadě s drobnými obrázky po stranách textu: Tady ještě nebudeme mít dojem, že by takový rukopis byl pouhou neosobní reprodukcí daného textu - například žalmu nebo evangelia -, protože každá stránka je i výmluvným uměleckým projevem svého tvůrce. Kromě toho je i zvláštním způsobem osloven cit čtenáře, neboť je bezděčně vtahován do rozplození úcty, s níž byl text psán. Aniž ještě uvažujeme obsah textu, navozuje tak už samo písmo kontakt mezi písařem a čtenářem. Tehdejší knihy bývaly také pořizovány pro docela určitého objednatele a k docela určitému účelu, což ovlivňovalo jejich grafickou podobu včetně okrajových malůvek. Knihy neměly ještě sloužit anonymnímu okruhu čtenářů. Teprve tištěný text existuje odtrženě od konkrétních lidských bytostí, v přízračné nezávislosti na nich, není už mostem od mluvícího k

oslovovanému.

Až do poloviny 20. století sloužil tisk informaci. Ale člověk se sžil natolik s přítomností tištěných textů, že se v posledních desetiletích objevují i texty „jako takové“, bez informativní funkce. Jde o texty na tričkách, mikinách, bundách, taškách, aktovkách. K jaké zvláštní, strašidelné existenci slov tady dochází! Čemu takové texty slouží? Je to zvláštní druh ozdoby? Má to upoutat pozornost? Někdy se na oblečení dokonce objevují reklamní slogany, takže člověk přejímá funkci billboardu. A někdy se přímo vnucuje dojem, že takové texty slouží leda tomu, abychom při pohledu na druhého člověka už neměli pocit: „Někde v těch místech je jeho srdce, je střed jeho osobnosti“, ale aby právě tato partie těla byla zamaskována. Stydí se dnešní člověk za své srdce? Nebo je to výraz zoufalé podvědomé touhy po skutečné komunikaci, k níž život poskytuje čím dál méně příležitostí? Místo toho tedy člověk aspoň vysílá do světa mrtvé signály ze své bundy...

Během poslední stovky let vytlačuje tištěné slovo stále zřetelněji slovo mluvené. Noviny, které mívaly 4 stránky, narůstají do 20,24 stránek. Není div, že za slovem jazyk se vynořuje s rostoucí samozřejmostí představa tištěných textů. Zásady „dobrého stylu“ se vyvozují převážně z požadavků na úsporný jazyk novinových článků. Chápání „slov“ jako „znaků pro pojmy“ a představa „jazyka“ jako „soustavy těchto znaků“ by nebyla mohla vzniknout ze zážitku mluvené řeči. V dobách, kdy tisk ještě neměl takový vliv, lidé si často ani přesně neuvědomovali hranice slov a jejich hláskové složení.

Tak došlo k tomu, že vzorem jazyka se stala tzv. „spisovná řeč“, takže mluvené slovo se má řídit podle svého psaného, popřípadě tištěného záznamu. Stát dnes pověřuje zvláštní jazykovědnou instituci, aby všem občanům předepisovala, jaký způsob vyjadřování je „správný“. Tento způsob se opírá o psaný jazyk, a příslušné kolegium vydává také pro tento psaný jazyk přesná pravopisná pravidla. Škola má za úkol vést děti k tomu, aby tato státem nadekretovaná pravidla dodržovaly - pravidla, která tedy nenavrhují básníci ani spisovatelé ani herci, nýbrž vědecky vyškolení státní zaměstnanci. Nemusíme se divit, že tato pravidla jsou někdy groteskní.

Ještě po 1. světové válce se doporučovalo zachovávat tzv. genitiv záporový (*nemám peněz, nemám černých šatů, neznám té slečny*), ačkoli už roku 1830 Celakovský kritizoval jeho užívání.

V letech před 2. světovou válkou se muselo psát *mistička, deštička*, nebo *napiatý*, a žákům se vštěpovalo, že číslovky *jednadvacet, dvaadvacet, jednadvacátý, dvaadvacátý* jsou nespisovné, že je třeba psát a říkat *dvacet jedna, dvacet dva, dvacátý první, dvacátý druhý*.

Ještě horší to bylo s pravopisnou reformou za komunismu, která postihla především psaní slov cizího původu. Muselo se psát *pasivní, citrón, neón* atd. Nastalo úporné přeučování.

Lidé si sice dělávají legraci z toho, že se každých 10 let mění pravopis, ale v praxi přece jenom uznávají, že je třeba se přizpůsobit. Necítí, jak je absurdní, když stát nařizuje z moci úřední, co je jazykově správné a co ne, a jak mají lidé psát. Jazyk, nástroj sebevyjádření, nástroj tvořivého dorozumívání mezi lidmi, se mění v soustavu úředních předpisů. A jazykové vyučování se mění ve vštěpování pravidel o tom, jak je třeba mluvit a psát. Děti se neučí spontánnímu vyjadřování a komunikování, nýbrž učí se držet se předpisů. Ale mluva, při níž musím především dbát, abych „nešlápl vedle“, už ani nemůže být upřímná, nemůže lidi spojovat, přestala být svérázným živoucím proudem; je to jazyk umrzlý do nařízené podoby, jazyk zavřený do kasáren.

Zde úřední přístup k jazyku pochopitelně brání rozvoji *smyslu pro jazyk*. Proto tento smysl upadá až neuvěřitelně. Neprojevuje se to jenom nedbalou výslovností, ani jenom všeobecným zvlgarizováním jazyka (stačí si vzpomenout na osobité české „vole, vole“); jde o to, že řeč sice plyne, ale lidé už ani nevnímají konkrétní obsah slov. Kloužou po povrchu řeči, a slova, ta se mění v bezvýznamné počítačové značky. Aby se ušetřil čas, říká se *mletá káva* místo *umletá káva*, cezený čaj místo *přecezený čaj* (uvědomujete si, v čem tu je rozdíl?). Jedno módní rčení dokládá velmi názorně povrchní přístup k jazyku. Každý, kdo by byl ochoten se nad ním zamyslet, musel by zjistit, že vlastně nedává jakýkoli smysl. Jde v podstatě o překlad německého výrazu „*Etwas hat mit etwas anderem zu tun*“. Donedávna se to překládalo: *Něco má co činit s něčím jiným*. Také to, pravda, nebyl výraz přespříliš český, protože slůvko *co* nic nevyjadřovalo, jenom napodobovalo německou částici *zu*. Ta fráze byla proto považována za poloviční germanismus a doporučovalo se používat raději výrazu *má to něco společného s něčím jiným*. Až někdo připadl na podivuhodný nový propletenec *něco má co do činění s něčím jiným*. Což je ovšem „co do smyslu“ zcela bez jakéhokoli smyslu, i když se tomu už nedá vytýkat závislost na němčině! Pokud by se někdo hodně *činil*, může být *co do činění* hoden chvály, ale v té zmíněné frázi nemají ta slovíčka vůbec žádnou souvislost. Je to typický doklad, jak málo už lidé vnímají obsah slov, která pronášejí.

Že se pak - zejména v obchodním životě - někdy dokonce ignoruje základní gramatický vztah, to už skoro nezbuzuje pozornost. Dva skutečné příklady:

„Spotřebujte do data *uvedeném* na obalu.“

„Nejlepší podmínky od *Auto Škoda*.“

Něco takového by se v Čechách do poloviny 20. století asi nemohlo vyskytnout. Tehdy ještě lidé uměli aspoň do jisté míry česky.

Rozšíření knihtisku přivodilo časem pochopitelnou potřebu překládat z jednoho jazyka do druhého. V zásadě by překládání nemělo mít negativní vliv na vývoj jazyka; u češtiny tomu tak bylo. Mějme na paměti, že se čeština v 19. století teprve nově tvořila; ještě na rozhraní 19. a 20. století lidé míchali ve městech do svého českého hovorů německá slova. A v době, kdy se podoba nově utvářené češtiny ještě zdaleka neustálila, kdy lidé ještě nemohli mít vypěstovaný smysl pro to, co je jazykově přirozené, výrazné, krásné, bylo už třeba horem pádem překládat do rodící se češtiny cizí literaturu - beletrii, vědecké spisy i úřední texty. To vyvolalo neúměrný vliv němčiny na rozvoj češtiny, vliv, který pak přetrvával i ve 20. století, a v době okupace (1939-1945) se znova prudce vystupňoval. Tak přežívají do našich dnů typické germanismy, znešva- řující čistý jazyk. Uvedeme aspoň pár nejobvyklejších:

Na každý pád, každopádně (= auf jeden Fall). Slovo *Fall* znamená v němčině „pád“ i „případ“, české slovo pád se naproti tomu týká výhradně *padání*. Tedy například: „Na každý pád by mělo navázat opětné zvednutí.“ Význam „v každém případě“ z toho seskupení slov vlastně nejde nijak odvodit.

A sice (= und zwar) ve smyslu *a to*. Správně česky bychom měli říkat: „Navštívím vás, *a to* velmi rád.“ Význam českého slova *sice* nepřipouští tento druh použití, a není pro ně ani žádný rozumný důvod.

Slovo *následující* označuje něco, co následuje po něčem jiném nebo za něčím jiným: „Ministr *a za ním následující* ochranka“. „Na této *a na následující* stránce“. Kdežto nečeské je „řekl *následující*“ místo „řekl *toto*“. Jde tady o neodůvodněnou nápodobu německého (zpodstatnělého) přídavného jména: „er sagte folgendes“.

Němčina nemá slůvko *prý*-, nahrazuje je často slovesem *sollem* „Je prý skromný“ - „*Er soli bescheiden sein*“. České sloveso *mít* nemá tento smysl. „*Má být skromný*“ znamená

pouze: „*Měl by být skromný*“. Užívat tohoto slovesa místo částice *prý* je proto nešvar: „Podle jejich informace *měl* totiž Šajch Muhammad plánovat další velké akce.“ Slůvka *měl* je tu užito ve významu *prý*. V duchu češtiny ta věta ovšem znamená: „Šajch Muhammad *měl za úkol* plánovat...“, což autor neměl na mysli.

Velmi krutý germanismus je, že *něco je k mání* (zu haben). Podstatné jméno slovesné *mání* neexistuje. Ani kdyby existovalo, nedávalo by v tomto spojení kloudný smysl. Český výraz zní: *Něco je k dostání*.

Běžně se dnes setkáváme s nečeským využíváním předložky *na*: „*Ta myšlenka získávala na významu*.“ Je to napodobování německého *an*. Česky by se mělo psát: „*Ta myšlenka získávala stále větší význam*.“

Ještě zmíníme hojně užívanou frázi, která je z hlediska češtiny přímo šprýmovná. Člověk totiž může obchodovat a při tom *prodělat* spoustu peněz. Ale jak může *prodělat* nemoc? Kdo to vysloví, musí se na chvíli nevědomky přenést do ducha němčiny (*durchmachen*). Z českého pohledu je možné nemoc *přestát, prožít, zakusit* nebo *jí projít*.

Zcela se vyhnout německým přístupům k jazyku ovšem čeština nedokázala. Spousta českých slov napodobuje německé výrazy složené ze dvou slov: *olejomalba* (Ölgemälde), *zeměkoule* (Erdkugel), *zpěvohra*, *letopočet*, *vzducholod'*, *bohoslužba*, *rukopis*, *cestopis*, *tělocvik*, *senoseč*, *slovosled*, *ostnokožci*, *silokřivka*, *slavobrána*, *stávkokaz*, *sbormistr* a stovky dalších. Nemůžeme se těmto slovům vyhýbat, sotva bychom si za ně vymysleli náhradu. Ale měli bychom přesto cítit, že nejsou tvořena podle přirozených zákonů češtiny, že tedy jsou jistou vadou krásy na tváři jazyka. - Právě tak ustálené výrazy: *srdcervoucí*, *sáhodlouhý*, *pravomoc*, *stihomam*, *právoplatný* a jim podobné. I na ně padá stín němčiny. Na pováženou je, když se v nejnovější době tvoří další a další výrazy téhož typu: *dřevoplyn*, *stavoprůmysl*, *stavoprojekt*, *elektrospotřebič*, když se organizuje *lesoochranářský* tábor, když podnik si dá jméno *Dřevo- prodej* nebo *Skloexport*. Na druhé straně je ve shodě s duchem jazyka, když se takových neorganických slepenců používá v posměšném smyslu: *plašimuška*, *třasořítka*, *vrtechvost*, *břichopásek*.

Jestliže takové svařování slov do jednoho celku neodpovídá zákonům češtiny, nemusí být šťastnějším řešením ani automatické převádění německých dvousloví do tvaru *přídavné jméno + podstatné jméno*:

Naturwissenschaft není totiž *žádná přírodní věda*, nýbrž - bohužel - *přírodověda* nebo *věda o přírodě*.

Schulbesuch není *školní docházka*, nýbrž *docházka do školy*.

Anziehungskraft není *přitažlivá síla*, nýbrž *přitažlivost*.

Leuchtkraft není *zářivá síla*, nýbrž *zářivost*.

Vynikající léčivě-kosmetický přípravek firmy Weleda se jmenuje německy *Rosmarin-Haarwasser*. To bylo mechanicky přeloženo do nehorázného názvu *Rozmarýnová vlasová voda*. Je to tekutina získaná z rozmarýny, proto je *rozmarýnová*, aby však byla *vlasová*, musela by se lisovat z vlasů. Po česku by se měla jmenovat *Rozmarýnová voda na vlasy*. Na štěstí je mnoho případů, kdy takové mechanické zneužívání přídavných jmen nepřichází v úvahu; proto máme *krém na boty*, *elixír proti kašli*, *krém proti rýmě*. To jsou přirozené české výrazy. Místo *zubní kartáček* bychom také měli říkat *kartáček na zuby*, jako neříkáme *vlasový kartáč*, ale *kartáč na vlasy*. (Proto by se nemělo ani říkat *daňový poplatník*, nýbrž *plátce daní!*)

Jiný neblahý vliv němčiny, posílený v poslední době ještě angličtinou: V češtině je namísto uvádět nejprve věc, pak její neskleňované bližší určení nebo pojmenování. Tedy:

trojúhelník ABC, výrobky „Weleda“, stupnice C dur. Dnes jsme naneštěstí přímo zaplaveni výrazy tvořenými obráceně, v duchu němčiny nebo angličtiny:

Party-šunka, Union-banka, e-moll kvartet, Twist-karta, disco-karneval, video-převodník, gama-funkce, stand-by stav počítače, kongo-kopál (druh klovatiny), rooibos-čaj, nový Neckermann katalog, ve Vašich Quel- le shopech, e-účet, G-bod, /3 -záření.

Cím starší je jazyk, tím je asi náchylnější podléhat takovým neduhům.

3) Mluvili jsme dosud o druhém stupni odumírání jazyka, vyvolaném vynálezem knihtisku. V přítomnosti už prožíváme další, třetí stupeň, který nastal s vynálezem *zvukových záznamů*. Psychologická záludnost nahrávek spočívá v tom, že předstírají autentickou mluvenou řeč. Je třeba připustit, že proti tištěným záznamům skutečně uchovávají expresivní složku řeči, mohou zachytit i jemná duševní hnutí mluvícího. (Stačí vzpomenout na kouzelné výrazové odstíny v nahrávce pohádek v podání Karla Hogera.) Ale uchovává nahrávka proto všechny podstatné rysy řeči? Přesvědčte se o tom nejnázem pokusem: Poslechněte si nahrávku svého vlastního hlasu nebo hlasu někoho z vašich nejbližších! Každý první poslech takové nahrávky vám způsobí šok: nepoznáte totiž původní barvu hlasu - tedy právě to, co by mělo trvat uprostřed všech expresivních změn, to, co zrcadlí lidské já. Reprodukované slovo je slovo, z něhož bylo vyoperováno já mluvícího. Elektromagnetická clona tady znemožňuje prozařování individuality z mluvy.

Teď si uvědomme, jaký musí být následek pravidelného naslouchání mluvenému slovu z rozhlasu nebo televize. Naslouchající si tím odvyká hledat v mluvě projev individuality druhého člověka. Bude sice vnímat vlnění jeho duševních hnutí, ne však jej samého. Řeč přestane spojovat člověka s člověkem.

Vedle toho to má ještě další stránku: Nahrávaná řeč se přece neobrací ke konkrétnímu posluchači, nýbrž k mikrofonu. Je to slovo promlouvané do prázdna, pseudomluva, iluze skutečné řeči, a tudíž řeč bez normální apelativní funkce. Jako nezjevuje mluvícího, tak ani neoslovuje naslouchajícího. Je to jakási strašidelná existence řeči, oddělená od lidských vztahů.

Naslouchejte z tohoto hlediska mluvě mladých lidí, vychovaných poslechem rozhlasu a televize. Sledujte, jak sice mluví, ale aniž by skutečně vycházeli ze sebe a aniž by skutečně oslovovali druhého. Způsobem, jak mluví, dokládají postupně odlidšťování dnešní řeči. Navíc se úspěchaně jednotvárná intonace televizních a rozhlasových hlasatelů stává víc a víc modelem pro mluvené slovo.

Všechny jazyky civilizovaného světa prošly těmito třemi stupni odlidštění. K nim přistupují ještě *vlivy civilizace a civilizačního spěchu*. Novodobá doprava sblíží národy, kulturní poznatky se stávají obecným majetkem, a tím získává i řada odborných výrazů mezinárodní platnost: *sarkofág, demiurg, daguerrotypie, fotografie, pornografie, gradace, vyci- zelovat, pointa, rondo, rehabilitace* ad. Napůl jsou sice pocíťovány jako zdomácnělé, ale napůl stále jako cizí. Týká se to i velkého množství výrazů vědeckých (*diagnóza, oxid, elektroda* ad) a technických (*lokomotiva, turbína, trolej, kontejner, panel* ad.)

Stále složitější administrativa přivodila zbytnělé výkaznictví a tím potřebu vyjadřovat vše pokud možno podstatnými jmény. Tak se u nás objevují zruďné útvary typu: „*Provádíse plynofikace*“, ale i neorganická vymyšlení nových podstatných jmen, například *ovocnictví* (jako by existoval nějaký „*ovocník*“). Zdeúřední tvoření nových slov se často silně přiči jazykovému citu: máme kontejnery na „*směsný odpad*“, nebo býváme, jak bylo uvedeno,

označování za „*daňově poplatníky*“. Cítíte, jak necitliví ouřadové tady natahují ducha jazyka na skřípec?

Farmaceutické firmy nemohou jinak než si stále vymýšlet nové umělé názvy pro své léky: *Acylpyrín, Tanakan, Lomir, Wobenzym, Imigran...* Do říše jazyka tak vtrhují tisíce přízraků, jazykových strašidel.

A pak - civilizační spěch. Lidé mají pocit, že si nemohou dovolit ztrácet čas stálým opakováním složených názvů, a tak je nahrazují *zkratkami*. Každá novinová stránka se jimi hemží, lidé znají často jenom zkratku, a ani nevědí, od čeho je odvozena. Nebo se naopak zlobí, když narazí na zkratku, které nerozumějí. Vybavme si aspoň malý výběr těch nejobyčlejších: *ČR, SRN, SR, USA, ČT2, OSN, NATO, EU, EP, ODS, SPV, StB, BIS, ÚV ČSTV, DP, PC, WC...*

Málokdo si uvědomuje, že označení jako *AIDS, HIV* nejsou také ničím jiným než zkratkami. Nejsou to slova žádného jazyka, jen slepence jednotlivých hlásek. Jazyk, kdysi připomínající kvetoucí louku, se mění v kupu vymláčené slámy.

Svým způsobem skličující je pohled na dějiny zkracování v oblasti *pozdravů*. Kdysi, když se lidé potkávali, považovali za přiměřené něco druhému popřát. Říkávali: „*Dej vám Pánbůh dobrý den*“ nebo: „*Pozdrav tě Pánbůh*“. Z toho vzniklo maličko zkrácené „*Pozdrav tě Bůh*“. Ve 20. století už zřejmě nebyl čas na tak obřadné oslovování. Vznikla vpravdě šeredná zkrácenina „*Tě Bůh*“, která už vlastně sama nedávala žádný smysl. Proto také vybízela k variacím a la „*Těpic*“ apod. Ze „zbytečně nábožného“ „*Dej vám Pánbůh dobrý den*“ vzešlo nejdříve prosté „*dobrá den*“. To bylo aspoň ještě přání. Ale později - šlo-li o osoby spřátelené, bylo nahrazeno zvoláním „*ahoj*“. Je vidět, že člověk už při setkání s druhým člověkem nevidí důvod, aby mu něco popřál; zbyl mu pouhý pocit, že má ze sebe něco vypravit, v podstatě cokoli -, aby mu dal najevo, že ho vnímá. Takže setkání dvou lidí probíhá podobně, jako když se potkávají dva psi a přátelsky na sebe zaštekají.

Při loučení bývalo zvykem ujistit druhého: „*Těším se na shledanou*.“ To se zredukovalo na „*na shledanou*“ (čímž ještě stále zůstával zachován původní smysl). Dnes lidé přestali mít potřebu druhému sdělovat, že se těší na další setkání. Zachovávají sice rituál, že se ve chvíli rozchodu cosi pronese, ale k jeho splnění stačí, řekne-li se zkráceně: „*Nashle*“. Což, příznem si, sotva navozuje dojem naděje na další shledání.

Dějiny pozdravů dokládají to, co platí pro všechny zkratky: jak uspěchanost moderního života vede k odcizení, k nezájmu, k vyřazení vnímavého srdce ze vztahu k světu i k lidem.
* * *

Když člověk stárne, ztrácí někdejší pružnost, pohyblivost, pocit, že mu tělo dobře slouží. Kůže se svraskává, klouby pobolívají, svaly slábnou, tělesné orgány chřadnou. Co jsme na předešlých stránkách líčili, jsou projevy stárnutí jazyků. Ale máme-li na mysli češtinu, musíme to doplnit ještě tím, že navíc k tomu všemu byla čeština vlivem politických poměrů vystavena neúměrnému vlivu tří jiných jazyků: němčiny, ruštiny, angličtiny. Německé, ruské, anglické výrazy pronikaly do češtiny a zabydlely se v ní.

Dokud byly Čechy a Morava součástí Rakouska-Uherska, byla němčina i u nás úředním jazykem. Úřední doklady - jako cestovní pas - se vyplňovaly německy. Hovorový jazyk býval promísen německými výrazy. Některé přežívají dodnes: *jít na špacír, štamgast, hochštapler, frajtr, fízl, cimra* aj.

Vliv němčiny, dočasně úporně potlačovaný mezi oběma světovými válkami, se pak nově rozrostl v době nacistické okupace. Tehdy přibýly do jazyka výrazy *ordner, gestapák, kenkarta*, ale i *tomatový(!) salát* ad.

Potom nadešlo dlouhé období vlivu ruštiny. Tehdy zdomácněla slova *prověrka*, *prověřovat*, *úderník* některá slova získala podle ruštiny nový význam: *pionýr*, *brigáda*. Začalo se hustěji než dříve používat výrazu *hovořit*. Prudce se rozmáhalo podle ruské praxe (*kolchoz*, *politruk* aj.) vytváření názvů slepováním začátků různých slov. To se u nás vyskytovalo i dříve (např. *Čedok*), ale rozbujelo se zejména při zakládání velkých „národních“ podniků (*Motokov*, *Mototechna*, *Narpa*, *Tuzex*, *Průmstav*, *Sazka* ad.).

Po revoluci zaplavily naše země především výrazy anglické: *sorry*, *O.K.*, *laptop*, *software*, *displej*, *skenovat*, *tuner*, *adaptér*, *videorekordér*, *ekvalizér*, *cyber-shot*, *bestseller*, *showroom*, *titulní story*, *webová stránka*, *lobovat*, *fitness-centrum*, *stejšn...* Už dříve případly vtipné hlavy na to, že cizí výraz může občas mírnit nepříjemný účinek domácích slov - *korpulentní* zní přijatelněji než *tlustý*. A tak se po revoluci vyrojily v městech *sex-shopy* (oč noblesněji to zní než *pohlavní obchod!*) a *erotic-cent- ra* vedle *elektroshopů* a jiných. Zahraniční firmy zakládající u nás své filiálky se pochopitelně nesnaží měnit svůj vžitý název; i zabydlely se u nás *Baumarkt*, *Kaufland*, *Penny-market*, *Quelle*, *Backstüble* a další. Uvedli jsme už v 1. kapitole, že pronikání cizích výrazů do jazyka není nic neorganického. Jazyky nežijí v izolaci; oplodňují se navzájem a tím se navzájem obohacují. Jako národy přejímají zvyky, módu, pokrmy, nové vynálezy, kulturní i politické vymoženosti, tak přejímají spolu s tím vším i cizí termíny. Vývoj češtiny si vůbec nelze představit bez ustavičného přejímání cizích slov. Jenomže - jak se dříve odehrávalo takové přejímání? Lidé slyšeli název nějaké věci, kterou do té doby neznali, a snažili se jej podle slyšeného dojmu vyslovit. Když chtěli pěstovat na zahrádce koření, jež se prodávalo pod latinským názvem *petrosilium*, změnilo se to slovo v českých mluvidlech na *petružel*, později na *petržel*. Tak získávalo cizí slovo, předávané z úst do úst, bez dlouhého přemýšlení český ráz a českou koncovku. Nebylo jenom přejato, bylo stráveno, zpracováno, včleněno do organismu vlastního jazyka.

Dnes probíhá takové převzetí jinak, dalo by se říci: kritičtěji, vědečtěji. Nový výraz se přejímá hned i se svou psanou podobou, a s vědomím správné výslovnosti: *džus*, *showroom*, *software*. Před takovými 100 lety se sice přejímaly cizí termíny také už v psané podobě, ale ještě bez snahy o „správnou“ výslovnost: slovo *football* (futból) se četlo prostě po česku *foťbal*, čímž se české označení odchýlilo radikálně od původního anglického. Podobně slova *gól*, *kurt*, *penalta* a mnoho dalších. Dnešní civilizační situace nedovoluje spontánní zčešťování cizích výrazů, a tak přecházejí nová slova do češtiny nepřetvořená, nestrávená, a zůstávají v organismu jazyka cizími tělesy. Obrazně: Jsou to v jazykovém organismu jakési žlučové nebo ledvinové kameny, a je jich čím dál víc. Stárnoucí jazyk částečně ztrácí svůj národní ráz.

* * *

Není třeba si namlouvat, že se nám podaří tento vývoj zarazit. Musíme počítat s tím, že bude pro lidi stále těžší se dorozumět, vyjádřit, co se v nich děje, přijímat zvěst o tom, co se děje v nitru druhého člověka. Jazyk, druhdy přirozeně spojující lidi, bude nadále stárnout a ztrácet svou původní spojující schopnost. Ale uprostřed tohoto odumírání mohou waldorfské školy být jakými oázami, v nichž se jazyk, na všech stranách odumírající, bude probouzet k novému životu. Mluvili jsme o tom, že je možné dnes - právě dnes! - objevovat nové předmyšlenkové schopnosti jazyka a tím vysvobozovat jazyk z umrtvujících vlivů jednostranně zintelektualizované civilizace. To by mělo být i jedním ze základních úkolů učitele na waldorfské škole. Není to něco zanedbatelného. Učitel tím umožní žákům, aby

jednou, až dospějí, nezůstali navždy křečovitě uvězněni do sebe. Máme-li shrnout, co k tomu učitel v zásadě potřebuje:

Především vlastní *láskyplný vztah k jazyku*. Měl by v sobě udržovat touhu objevovat skrytou krásu slov, a tato krása by se měla obrážet v jeho výslovnosti; způsob, jak mluví, by měl být trvalým vzorem pro děti. Měl by se zabývat výtvořmi básníků, protože ti uchovávají živý, intelektem nezředený účinek slov. Měl by sám cítit, že gramatika není jenom systém blížie neodůvodnitelných pravidel, ale že vyplývá ze vztahu mezi řečí a lidským myšlením, lidským cítěním a lidskou vůlí. Mnoho mu v té věci může napovědět například přemítání o vývoji gramatických tvarů, koncovek atd. (vynikajícím způsobem to podává Pavel Eisner v knize „Chrám i tvrz“, kap. XII-XVII). Učitel by tedy měl usilovat všemi prostředky, aby pro něho samého byl jazyk něčím sympatickým, živým, inspirujícím.

Ve škole by měl učít děti v první řadě *mluvit, vyjadřovat se*, tedy ne spoutávat jejich projev od začátku mnoha pravidly.

Pravopisné vyučování by se mělo v první fázi snažit, aby děti vůbec dovedly zachycovat písemně svou mluvu; až ve druhé řadě pak vysvětlovat, proč například nepíšeme *lef*, nýbrž *lev*. Snaha dětí zachovávat pravopisná pravidla by měla být podepřena prostým vědomím, že dospělí tak píší a mluví, ne pouze autoritou odpudivě ztvrdlého gramatického systému. Jako je pro učitele samého důležité, aby se zabýval poezií (o tom více ve II. díle), je to důležité i pro děti. Od začátku by je měl vést ke *krásné recitaci* (zpočátku nejlépe ve sboru), s výrazovým odstíněním, s odstíněním síly i výšky hlasu, s odstíněním tempovým, s pečlivou výslovností. Tady mohou nejlépe prožít, co to je řeč.

Promyšleně by měl volit ukázky z literatury - přiměřeně věku, zájmům, schopnostem dětí. Bude-li četba pociťována jako trpká povinnost, bude to doklad selhání učitele.

Z waldorfských škol by měli vycházet mladí lidé, kteří budou vědět, že schopnost mluvy je nedocenitelně vzácný dar, dar, který jim může umožnit být lidmi v nejkrásnějším, dokonce v posvěceném smyslu.